

УДК 159.95:615.851

ОЛЬГА ЛОЗОВА

м. Київ

o.lozova@kubg.edu.ua

КОМПАРАТИВНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АВТОРСЬКОЇ ТА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ КАЗКИ

Нами було здійснено дослідження впливу казки як терапевтичного засобу. Завданням дослідження було з'ясувати і порівняти механізми впливу авторської та психотерапевтичної казки. Об'єктом дослідження стала казка як інструмент терапевтичного впливу на особистість, предметом – механізм терапевтичного впливу казкового тексту. Порівняльний аналіз текстів за методом семантичного диференціала та карти САН дозволив виділити фактори, що визначають ефективність їх впливу. Результати емпіричного дослідження підтвердили гіпотезу про те, що механізм впливу терапевтичної казки залежить від її типологічних особливостей.

Ключові слова: авторська казка, психотерапевтична казка, порівняльний аналіз текстів, семантичний диференціал.

Актуальність цього дослідження зумовлена потребою дослідження механізмів впливу текстів, зокрема, казки на психіку особистості та особливостей функціонування казки як терапевтичного засобу.

В міру того, як людська психіка в процесі онтогенезу розвивається і людина вперше виявляє та усвідомлює певні вимоги реальності до неї як суб'єкта психічного, ця реальність проектується в людську психіку в якості особливого структурного елемента особистості, який виступає медіатором між вимогами реальності та суб'єктивними інтенціями особистості – свідомість. З розвитком свідомості і самосвідомості реальність перманентно обмежує людину стосовно її бажань і прагнень, що покладає початок першим внутрішнім конфліктам, які надалі супроводжуватимуть все її життя. Останні постійно виникають в процесі психічної діяльності людини і потребують вирішення, яке веде до подальшого розвитку суб'єкта. Підготувати людину до конструктивного проживання і переживання фруструючих та невизначених ситуацій покликані казки як архаїчна архетипна матриця формування свідомості людини.

У наш час, коли психологічна наука активізувала пошук шляхів подолання екзистенційних проблем, які постали перед людиною, питання використання казки як терапевтичного інструменту набуває особливої актуальності [1; 3; 5]. Відтак, різні школи та розгалужені напрямки практичної психології, трак-

туючи особистість та її існування у світі з де-що протилежних позицій, в цілому прагнуть єдиної мети: пояснити природу людини, її вчинків, механізми її особистісного розвитку, знайти причини і шляхи подолання перешкод на життєвому шляху. Висока невротизованість суспільства робить його надзвичайно чутливим до зовнішніх впливів, тому казкотерапія є одним з оптимальних, мінімально травмуючих засобів психологічної корекції.

У психологічній науці феномен казки вперше був розглянутий цілісно (тобто, в єдності форми, змісту, етимології та прагматичної спрямованості використанні казки як засобу формування й корекції свідомості) у класичному та юнгіанському психоаналізі [12; 13].

Важливою рисою казки є те, що в її ході відбувається трансформація персонажів. Хтось маленький і слабкий перетворюється на сильного, значущого і впевненого – це історія дорослішання. К. Г. Юнг описав подібний механізм, коли основним мотивом казки визначив процес індивідуалізації [15]. Це не просто дорослішання – це цілком конкретна його стадія, на якій вже оформлена й відокремлена свідомість повертається до своєї підсвідомої основи, оновлюючи і поглиблюючи їхні взаємні зв'язки, розширюючи, знаходячи доступ до нових архетипічних образів та енергій.

Дія казки відбувається не в реальному світі, а є скоріше персоніфікацією внутрішнього життя дитини. За словами К. Г. Юнга, «у міфах і казках, як і в сновидіннях, душа

оповідає свою власну історію» [16]. К. Г. Юнг часто інтерпретував сновидіння, виходячи з його подібності до певної відомої казки. Відома його теорія про улюблену казку дитинства, за сценарієм якої людина несвідомо будує своє життя. На відміну від З. Фрейда, К. Г. Юнг вважав: багато з того, що відбувається в щиросердечному житті, може бути виражене тільки за допомогою символів, а отут якраз і підходить казка.

Гештальт-терапевтичний підхід робить акцент на використанні казки в роботі зі сновидіннями: кожен персонаж казки розглядається проєкція певної тенденції або частини особистості. Клієнт намагається з'ясувати ці тенденції, висловлюючись від імені персонажа, виокремленого ним самим.

Трансактний аналіз звертає основну увагу на рольову взаємодію іперсонажів казок: кожен персонаж може описувати реальну людину, її визначену роль, яка може бути покладена в основу життєвого сценарію. Ерік Берн чудово описав, як може поводитися в житті Червона Шапочка чи Спляча Красуня [2].

Інший підхід – біхевіористичний – вбачає в казках опис можливих форм поведінки [7], оскільки власне прагматичні аспекти казки пояснюють дитині, «що буде, якщо ...» Казкове послання тут виявляється абсолютно реалістичним, воно визначає, що дитині можна робити, а що ні.

Крім того, дослідники часто розглядають казкових героїв як персоніфіковані емоції: якими б вигаданими не були персонажі та їхні дії, викликані ними емоції є цілком реальними [10]. При цьому найчастіше говорять про те, що в казці дитина проживає такі емоційні стани, яких їй не вистачає в реальності.

Гіпнотерапевти звертають увагу на подібність між наведенням трансу і прослуховуванням, проживанням казки. Атмосфера майже та сама: дитина, засинаючи, слухає казку з вуст людини, якій вона довіряє; мовлення оповідача ритмічне, у казці повторюються часто незрозумілі дитині формули (приказки і т. п.) [4].

В цілому, попри те, що представники різних напрямків психології акцентують увагу на окремих, різноспрямованих аспектах казки, усі вони погоджуються з тим, що казки мають значний психологічний вплив на су-

часних людину, а тому варті ретельного дослідження.

Традиційно в процесі казкотерапії використовуються чарівна казка і власне терапевтичні казки. Саме в чарівних казках найбільш вкорінені спогади про давні ритуали та таємниці світу, тому вони, викликаючи потужний емоційний резонанс, впливають на психіку дитини або дорослого на глибинному рівні.

В межах даного дослідження ми відрізняємо авторські казки від авторських терапевтичних казок. Авторські казки – казки, написані письменником згідно з парадигмою народної казки, але зі змінами паттернів розвитку сюжету; вони не мають конкретної терапевтичної спрямованості. Власне авторські казки рідко використовуються в терапевтичній практиці, винятком стали чарівні казки у Франції – Ш. Перро, в Росії – С. Єршова. Успіх цих чарівних казок полягає в тому, що їх авторам вдалося інтуїтивно відтворити автентичну форму чарівної казки.

Загалом, будь-який авторський текст несе в собі закладений автором код, суголосний його власному досвіду, відображає його психічні зв'язки з реальністю, тому авторський текст може бути як конструктивним, так і невротизованим та деструктивним для свідомості клієнта. Авторські сюжети несуть у собі відбиток особистісного конфлікту автора, а відтак, гармонійне розгортання класичного сюжету замінюється накладанням різних форм розвитку відносин між реаліями казки. «Злиття» двох форм в один сюжет призводить до парадоксу і викликає почуття незавершеності того, що відбувається, та провокує стан протрації. Тому, використання авторських текстів в психотерапії та в буденному житті потребує особливої обережності.

На відміну від власне авторських казок, психотерапевтичні авторські казки створюються спеціально для казкотерапії. Власне терапевтичні казки – авторські казки, сконструйовані власне для терапевтичного впливу відповідно до вимог конкретної особистості та особливостей ситуації. Нерідко вони конструюються відповідно до проблем окремої групи контингенту, з яким працює психолог, або ж казка пишеться для конкретного клієнта. Використання авторських терапевтичних

казок спрямоване на зміну картини сприйняття особистістю власного «Я» в рамках конкретної життєвої ситуації.

Якщо використання авторських казок є менш травматичним для сприйняття, то під час роботи із психотерапевтичними казками відбувається вплив не лише на поверхневі рівні свідомості, але й на несвідоме клієнта. Зазвичай, запропонована терапевтом казка невідома клієнту, тому в останнього виникає цікавість, особливо, якщо оповідь стосується проблемної для нього теми. Актуальна проблема, представлена в метафоричній формі, як правило стосується значущого героя – принца, принцеси, короля тощо. Сюжети психотерапевтичних казок завжди надають можливість вибору для персонажів, що вимагає від них відповідального рішення [8; 9].

Психотерапевтичні казки використовують як засіб впливу на особистість в таких випадках: якщо потрібно передати клієнту важливе знання про порядок речей та закони навколишнього світу в ненав'язливій формі; якщо є потреба подивитися на ситуацію «збоку»; якщо потрібно поговорити про внутрішній креативний потенціал клієнта; якщо є потреба підтримати клієнта в переоцінці цінностей та переосмисленні життєвого досвіду.

Особливості використання психотерапевтичної казки зумовлена її основними функціями: казка заповнює проміжки індивідуальної історії клієнта та доповнює її загальнолюдською інформацією; казка дозволяє актуалізувати витіснені клієнтом моменти особистої історії; казка дозволяє сформулювати новий погляд на актуальну життєву ситуацію та перейти на новий рівень її усвідомлення. Моделюючи більш конструктивне ставлення та поведінку; казка слугує альтернативною концепцією сприйняття неоднозначних життєвих ситуацій; казка формує віру в позитивне вирішення проблеми.

Метою нашого дослідження є аналіз в межах психоаналітичного підходу казки як терапевтичного тексту та дослідження терапевтичного впливу казки на психосемантичному рівні. Завдання дослідження – з'ясувати і порівняти механізми впливу авторської та психотерапевтичної казки. Об'єктом дослідження виступає казка як інструмент терапе-

втичного впливу на особистість, предметом – механізм терапевтичного впливу казкового тексту. Гіпотетично було передбачено, що існує залежність між типом тексту казки та особливостями його впливу на особистість.

В емпіричній частині дослідження було використано метод семантичного диференціала (СД) та методіку діагностики оперативної оцінки самопочуття, активності та настрою (САН). В якості експертів виступили 15 студентів-психологів V і VI курсів Київського національного лінгвістичного університету та Київського університету імені Бориса Грінченка. Стимульним матеріалом було обрано два тематично подібні тексти стосовно людської жадібності: авторську казку Гната Хоткевича «Чи можна грошима загатити річку?» [14] та авторську психотерапевтичну казку М. Лозован «Жадібний і своє втрачає» [6].

На першому етапі дослідження в рамках інструкції експертам спочатку було запропоновано оцінити свій стан за параметрами карти САН. На наступному етапі експерти оцінили перший експериментальний текст за СД за такими конструктами: надія – безнадійність, свідоме – інтуїтивне, м'якість – суворість, глибина – поверховість, активність – інертність, простодушність – лукавство, незвичайність – буденність, заспокійливий – дратуючий, комфорт – дискомфорт, блаженство – мучіння, жіноче – чоловіче, рідне – чуже, сила – слабкість, приємне – неприємне, близьке – далеке, розслаблення – напруження, реальне – фантастичне, свіжість – виснаженість, динамічність – статичність, довіра – недовіра, ніжність – грубість, істина – неправда, радісний – сумний, захоплення – байдужість. При оборобці було встановлено нижній поріг значущості показників – 0,2000.

Після оцінки першого тексту експертам знову було запропоновано оцінити свій стан за методикою САН, після чого дати оцінку другому експериментальному тексту та провести оцінку власного стану за блоком шкал методіки САН. Тестування в середньому тривало 15–20 хвилин. Отриманий вихідний матеріал становив 360 оцінних суджень для кожного тексту (15 експертів x 24 шкали).

На основі отриманих оцінок були побудовані усереднені профілі текстів, актуальні для сприйняття експертів (рис. 1 та рис. 2).

Як бачимо, в семантиці тексту *фантастичність, байдужість, недовіру та інертність* протиставлено *суворості та буденності*.

Психосемантична конфігурація цього тексту дещо інша. Профіль також показує два полюси, проте структурно тут *інтуїтивність, напруження і фантастичність* протиставлені *поверховості та буденності*.

Згідно з профілями текстів та зважаючи на різний ступінь їх вираженості для кожного тексту було виділено такі спільні для них значущі характеристики: *буденність, байдужість, далекість*. Полярними для обох текстів є такі характеристики: *поверховість, інтуїтивність, напруження, фантастичність, недовіра*.

Після побудови профілів текстів було проведено генералізацію показників за конструкторами СД, згідно з осгудівським методом поділу шкал на фактори оцінки (Σo), сили

(Σc) та активності (Σa). Середні групові значення для обох текстів за оцінками експертів, такі: для тексту авторської казки «Чи можна грошима загатити річку?» $\Sigma o = 0,33$; $\Sigma c = 0,22$; $\Sigma a = 0,54$; для тексту психотерапевтичної казки М. Лозован «Жадібний і своє втрачає» $\Sigma o = 0,42$; $\Sigma c = 0,61$; $\Sigma a = 0,42$.

Очевидно, що у тексті авторської казки найбільше навантаження отримали шкали фактора активності, тоді як в авторській психотерапевтичній казці – фактора сили. Отже, текст авторської казки набуває для реципієнта відтінку чужого, а ефективність тексту терапевтичної казки визначається його здатністю викликати довіру читача.

Вплив текстів казок на психо-емоційний стан реципієнтів досліджується за методикою САН. Результати 13 з 15 експертів показали, що в середньому за попереднім тестуванням

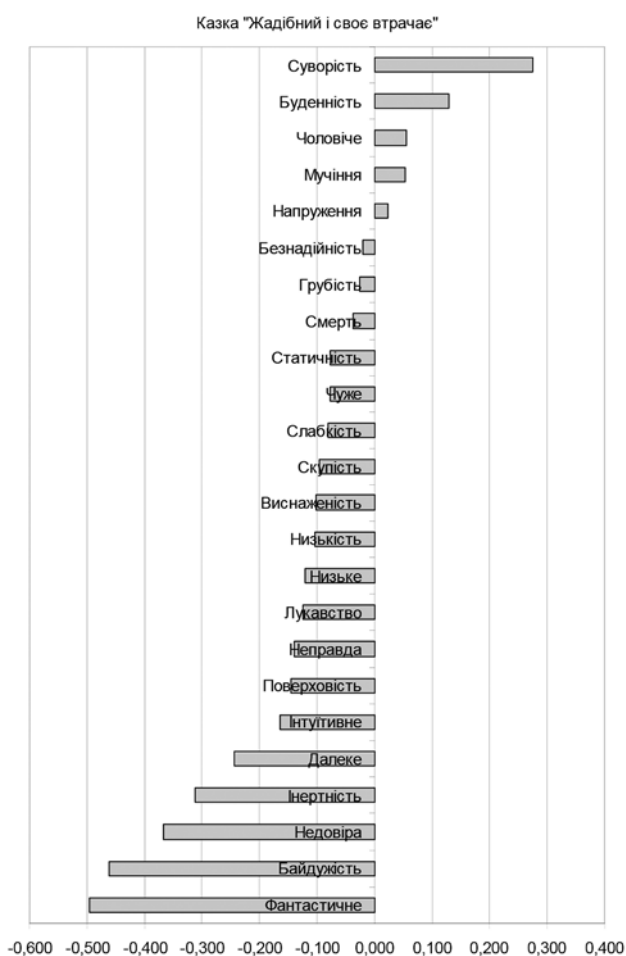

Рисунок 1 – Середньогруповий профіль тексту авторської казки Г. Хоткевича «Чи можна грошима загатити річку?»

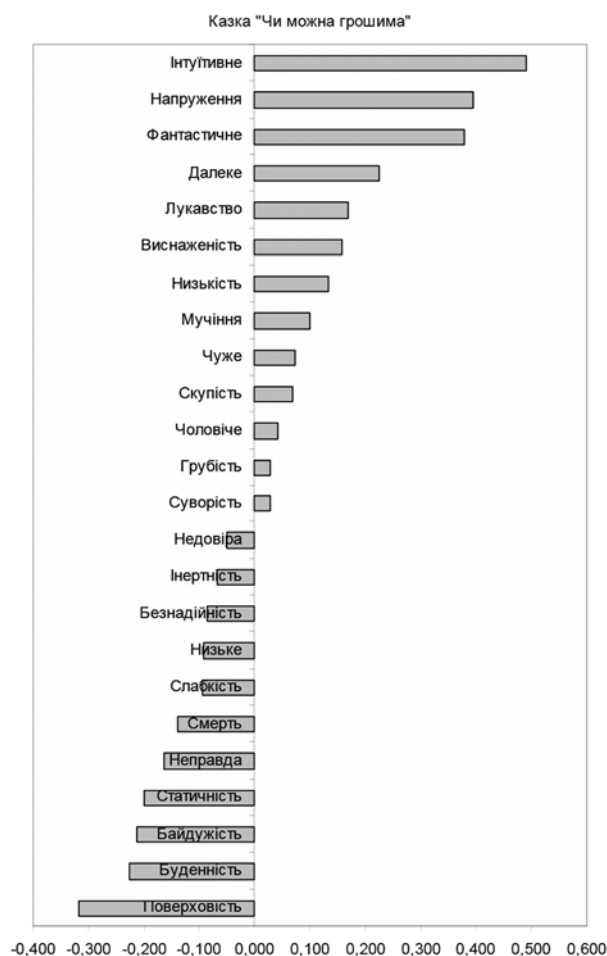

Рисунок 2 – Середньогруповий профіль тексту авторської психотерапевтичної казки М. Лозован «Жадібний і своє втрачає»

коефіцієнт самопочуття, настрою та активності становив приблизно 5,16. Після прочитання та оцінювання першого тексту коефіцієнт самопочуття, настрою та активності знизився до 4,85, при цьому основне навантаження випало на шкали за фактором активності.

Після прочитання та оцінювання другого тексту відбулася позитивна зміна коефіцієнту самопочуття, настрою та активності до 5,82; найбільш навантаженими виявились шкали фактора настрою. Двоє з 15 експертів показали результат градуйованого зростання коефіцієнту позитивного стану, тобто тенденцію до покращення психічного та фізичного стану збереглася.

Здійснене нами дослідження дозволило порівняти текст авторської казки з текстом терапевтичної казки за методом СД. За виділеними в ході дослідження факторами та характеристиками текстів, що визначали ефективність їх впливу, обидва тексти були охарактеризовані за низкою спільних шкал, тоді як за окремими шкалами вони були оцінені як діаметрально протилежні. На нашу думку, така оцінка текстів пов'язана з їхньою різною терапевтичною спрямованістю та ситуацією функціонування.

Дослідження показало, що тексти авторської та психотерапевтичної казки мають високий ступінь емоційного впливу на особистість. Авторська казка, за результатами дослідження, виявилася менш ефективним засобом терапевтичного впливу, однак, такі результати є правомірними, зважаючи на природу казки. Робота тексту в цьому випадку відбувається на символічно-поняттєвих структурах свідомого та несвідомого, та відрізняється високою складністю атрибутивних зв'язків «архетип – Я реципієнта». Казки априорі спрямовані на програмування, моделювання та формування паттернів поведінки особистості, на «загартовування» психіки дитини або дорослого, тому даний текст в умовах нашого дослідження не дав змоги зафіксувати помітне покращення психоемоційного стану експертів.

Другий експериментальний текст – психотерапевтична казка був оцінений експертами відповідно до його першорядної спрямованості – зняття почуття провини за переживання, властивого людині, нівелювання

тривожності особистості. Заспокоюючий але ритмічний текст казки побудований за принципом психологічного підлаштування та ведення на текстуальному рівні. Він поступово виводить реципієнта зі стану пасивності в стан продуктивної активності. Отже, терапевтична казка спрямована на вирішення поверхневих ситуативних проблем особистості та на зміну особливостей сприйняття власного Я в умовах конкретної життєвої ситуації. Тому, за результатами нашого дослідження терапевтична казка виявилася більш ефективним текстом.

Таким чином, можна стверджувати, що казкові тексти, маючи властивість потужного емоційного впливу, різняться його механізмами, залежно від природи самого тексту та від його прагматичної спрямованості. Казка є не лише ефективним засобом терапевтичного впливу, а й потужним, універсальним джерелом культурно-історичного досвіду, матрицею пізнання світу, що моделює свідомість.

Результати емпіричного дослідження підтвердили гіпотезу про те, що механізм впливу терапевтичної казки залежить від її типологічних особливостей.

В подальших дослідженнях необхідно вдаватися до ґрунтовного виявлення ситуації застосування казок та критеріїв добору текстів, адже лише невелика частина їх може бути використана із психотерапевтичною метою.

Список використаних джерел

1. Алієва Е. Казки для дорослих / Е. Алієва // Психолог: номер одного автора Еліна Алієва: Всеукраїнська газета. 2011. № 24 (456). С. 3–12.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры [Текст] / Э. Берн. М.: Эксмо, 2016. 576 с.
3. Вачков И. В. Сказкотерапия: Развитие самосознания через психологическую сказку [Текст] / И. В. Вачков. М.: Ось-89, 2001. 144 с.
4. Гнездилов А. В. Авторская сказкотерапия. Дым старинного камина (сказки доктора Балу) [Текст] / А. В. Гнездилов. СПб.: Речь, 2003. 292 с.
5. Лозова О. М. Психологічні аспекти бібліотерапевтичної роботи з читачем / О. М. Лозова // Соціологічні проблеми бібліотечної професії, менеджменту та маркетингу послуг. К., 1996. С. 67–70.
6. Лозован М. Жадібний і своє втрачає // Збірка казок та оповідань до Програми занять з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикової поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх у регіонах України / Виноградова О. А., Журавель Т. В., Лозован О. М. За заг. ред. Т. В. Журавель. К.: Версо-04, 2005. 75 с.
7. Практика сказкотерапії [Текст] / под ред. Н. А. Сакович. СПб.: Речь, 2006. 224 с.

8. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки [Текст] / В. Я. Пропп. М. : Лабиринт, 2000. 336 с.
9. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки [Текст] / В. Я. Пропп. М. : Лабиринт, 2001. 192 с.
10. Соколов Д. Ю. Сказки и сказкотерапия [Текст] / Д. Ю. Соколов. М. : Класс, 1997. 160 с.
11. Франц М. Психология сказки. Толкование волшебной сказки [Электронный ресурс] / М. Франц. Режим доступа: http://www.lib.eliseeva.com.ua/view_book.php?id=317.
12. Фрейд А. Введение в детский психоанализ. Норма и патология детского развития. «Я» и механизмы защиты [Текст] / А. Фрейд. М. : Попурри, 2004. 447 с.
13. Фрейд З. Толкование сновидений [Текст] / З. Фрейд. К. : Здоровье, 1991. 384 с.
14. Хоткевич Г. Чи можна грошима загатити річку? [Текст] / Г. Хоткевич. К. : Веселка, 1991. 20 с.
15. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов [Текст] / К. Г. Юнг; пер. А. А. Спектор. М. : АСТ; Мн. : Харвест, 2005. 400с.
16. Юнг К. Г. Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству // Юнг К. Г. Архетип и символ. М. : Ренессанс, 1991. С. 265–285.

OLGA LOZOVA

Kiev

COMPARATIVE PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF AUTHOR'S AND PSYCHOTHERAPEUTIC FAIRY TALE

We have been studying the influence of the fairy tale as a therapeutic agent. The purpose of the study was to find out and compare the mechanisms of influence of the author's and psychotherapeutic fairy tale. The object of the study was a fairy tale as a tool of therapeutic influence on a person, its subject – the mechanism of therapeutic influence of fairy tale text. The comparative analysis of texts using the semantic differential method and the "W. A. M. map" (well-being, activity, mood) allowed to highlight the factors that determine the effectiveness of the influence. The results of the empirical study confirmed the hypothesis that the mechanism of influence of therapeutic fairy tale depends on its typological features.

Key words: author's tale, psychotherapeutic fairy tale, comparative analysis of texts, semantic differential.

ОЛЬГА ЛОЗОВАЯ

г. Киев

КОМПАРАТИВНЫЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АВТОРСКОЙ И ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКОЙ СКАЗКИ

Нами было проведено исследование влияния сказки как терапевтического текста на психику человека. Задачей исследования было выяснить и сравнить механизмы воздействия авторской и психотерапевтической сказки. Объектом исследования стала сказка как инструмент терапевтического воздействия на личность, предметом – механизм терапевтического воздействия сказочного текста. Сравнительный анализ текстов по методу семантического дифференциала и карты САН позволил выделить факторы, определяющие эффективность такого воздействия. Результаты эмпирического исследования подтвердили гипотезу о том, что механизм воздействия терапевтической сказки зависит от её типологических особенностей.

Ключевые слова: авторская сказка, психотерапевтическая сказка, сравнительный анализ текстов, семантический дифференциал.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2018